

Komunismus, socialismus, anarchismus: zakládání svobodných komunit v 19. a na počátku 20. století

[*Souvislosti*, 3, 2006]

Zakládání svobodných osad je neodmyslitelně spjato s ideovým dědictvím 19. století. Vytvořit zárodek nové společenské organizace stranou civilizace a potvrdit tak správnost soudobých sociálních teorií je přirozeným vyjádřením víry v lepší svět. Od dvacátých let 19. století do první světové války vzniklo pravděpodobně na několik tisíc osad. O většině z nich nemáme žádné zprávy; výjimku tvoří zhruba dvě stovky z nich, jež můžeme lokalizovat a ideologicky zařadit díky propagandě v dobovém tisku a politické literatuře. Vytrvaly zpravidla několik měsíců až několik let. Převážná část byla založena ve Spojených státech, jiné vznikají v Austrálii, Kanadě, Mexiku, Brazílii, Venezuele, Guatemale nebo Paraguayi, ale rovněž ve Starém světě – Francii, Itálii, Švýcarsku, Holandsku, Irsku, Anglii, Rumunsku nebo Rusku – a v několika případech i v severní Africe.

Odhlédneme-li od náboženských schémat včetně evangelického komunismu, vyhraní se nám tři hlavní inspirační zdroje. Dělení je samozřejmě pouze pomocné, často je velmi nesnadné určit meze mezi jedním a druhým učením. Zhruba lze nicméně hovořit o vlivech a) socialismu owenovské a fourierovské inspirace, b) cabetovského komunismu a c) anarchismu v jeho individualistické tendenci, resp. „protoanarchismu“ či „prvního anarchismu“. Radikální anarchismus, resp. anarchokomunismus bude formálně definován až koncem 19. století. V první fázi stojí u zrodu anarchistického projektu koncept, který odmítá jak reformismus, tak násilnou revoluci, to jest de facto jakoukoli politickou akci v rámci daných společenských struktur – v souladu s názory jednoho z prvních teoretiků anarchismu Maxe Stirnera, který dává explicitně přednost individuální revoltě, otvírající

nové možnosti, před nevyhnutelně kriminogenní revolucí, vedoucí k ustanovení nové hierarchie, a tudíž k novému zotročení člověka (*Der Einzige und sein Eigenthum*, 1844). Je příznačné, že právě na ideová schémata protoanarchismu navázalo v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století komunitární hnutí, které zaplavilo Severní Ameriku a západní Evropu a jehož hybnou silou bylo zavržení společnosti jako takové.

Utopistům 19. století nejde však jen o to uprchnout ze zkaženého světa. Pravda je nakažlivá, stačí jít příkladem a jiní budou následovat. Realizace nové společenské smlouvy, bratrské a mírumilovné, bude důkazem, že jiná sociální realita je možná, tady a teď. Společnost je špatná, ano, ale nikoli člověk, přirozeně náklonný k dobru. Dejme mu jiný společenský kontext, a stane se lepším.

Anarchistická varianta vede k témuž závěru vzdor několika nuancím. Člověk je dílo přírody, tudíž není proč pochybovat o jeho dobru a snažit se jej zdokonalovat. Naopak společenské prostředí je dílem člověka čili nedokonalé. Omyl filozofů a moralistů spočívá v tom, že chtějí přizpůsobit člověka společenskému prostředí; obec tak jednotlivci zabraňuje stát se autonomní součástí celku. Pravidla a zákony, na nichž obec spočívá, naopak člověka od přirozených principů vzdalují a prohlubují stávající nerovnováhu. Nechme promluvit lidským vášním bez ohledu na společenský řád; dobro, jež příroda vložila do člověka, se bude moct naplno projevit. Zákony nejsou špatné či nedokonalé; jsou prostě a jednoduše nesmyslné. Život ve společnosti a omezení všeho druhu ve jménu společného údělu je absurdita: předsudky, tlak vnějšího okolí, sociální nerovnost, justice, armáda, manželství, církve atd. nemají pranic společného s přirozeným řádem věcí.

Termín *anarchismus* je doložen teprve v roce 1834, ale *anarchie*, výpůjčka z řečtiny, figuruje už ve středověkých traktátech; etymologicky jde o nepřítomnost vůdčí autority. Čtyřdenní období, během něhož se v obci rozhodovalo o novém zastupitelstvu, zatímco staré už nemělo výkonnou moc, bylo ve starověkém Řecku označováno za *anarchistické dny*; nejpřirozenějším ekvivalentem je tedy *bezvládí*. Jako synonyma společenského chaosu, který ze situace vyplývá, se pojmu začne užívat v 17. století.

V 19. století získá slovo pozitivní náboj ve smyslu teorie založené na zrušení státní moci. Kropotkinova definice zní: „Princip a životní postoj spočívající na předpokladu společnosti bez vlády.“ (*L'anarchie, sa philosophie, son idéal*, 1896.) Společností bez vlády se rozumí režim, který nemá k dispozici žádné donucovací prostředky, to jest režim, v němž neexistuje jakákoli forma politické nebo jiné dominující moci.

Z hlediska historického navazuje anarchismus na doktríny a hnutí, které koexistují od 16. století a jež spojuje radikální kritika principu autority a požadavek úplné samostatnosti individua; Alessandro Catalano hovoří v této souvislosti o „aspiraci k dosažení přebytku svobody“ (*L'Anarchismo ed il problema dell'individualismo*, 2001).

Literárně vzato můžeme pak za první vyjádření anarchismu – pomineme-li libertinské ozvuky u Aristofana, Lúkiána či Ovidia – považovat Rabelaisovu Thelému. Heslo Thelémských „Čiň, co je ti libo“ poslouží ostatně za motto řadě teoretických i propagandistických textů.

Zakládání „experimentálních osad“ v zámoří začalo ve dvacátých letech 19. století; prvenství se zpravidla přiznává komunitě *New Harmony* Roberta Owena, založené v jižní Indianě v roce 1824. Anarchisté přicházejí o dvacítku let později, po zkušenostech owenovských kooperativ a fourierovských falanstér (či falang). Jednou z prvních anarchistických osad je *Prairie Home* z roku 1843 o stovce osadníků; rozpadne se za necelý rok. Znamější je experiment Josiaha Warrena, který roku 1851 zakládá na Long Islandu osadu *Modern Times* s dvojím úmyslem: zrušit veškerá pravidla, předpisy a stanovy a uvést do praxe systém „spravedlivé směny“. Zboží vyráběné v osadních dílnách bylo prodáváno ve městě a za stržené peníze si mohli osadníci koupit věci, které nebyli s to vyrobit, ale v osadě samé peníze nekolovaly. Osada vytrvá relativně dlouho, vzdor nepřízni Newyorčanů, v jejichž očích je *Modern Times* semeništem pobudů a kriminálníků; zanikne během hospodářské krize v roce 1857. O tři roky později zakládá deset mužů a sedm žen v Arkansasu *Harmonial Vegetarian Society*. Na půlhektarovém pozemku bude postupně zbudován mlýn, truhlářská dílna, kovárna, obchod se smíšeným zbožím a malá tiskárna,

vydávající místní občasník. I zde čelí osadníci nevraživosti okolí; „spásací trávy“ jsou podezíráni z mimomanželských styků a jiných pozoruhodných prostopášností. Další anarchistickou osadou je kansaská *Progressive Community*, známější pod jménem *Cedar Vale*, založená v roce 1871 pod záštitou hesla francouzských revolucionářů Volnost, rovnost, bratrství. Osada bude živořit takřka dvacítku let a přiláká během času nejroztodivnější osazenstvo od ruských nihilistů přes dobrodruhy amerického Západu až po adepty více či méně rovnostářských náboženských sekt. Mimo území Spojených států je nejznámějším a zároveň nejdůslednějším anarchistickým experimentem brazilská *Cecilia* Giovannioho Rossiho, založená v roce 1890; program předpokládá integrální anarchii bez jakékoli formy organizace a disciplíny.

Kromě mocenské hierarchie a organizace práce stály před osadníky další dva problémy. Prvním z nich byla otázka vlastnictví a peněz. Anarchisté byli vesměs proti existenci peněz, ale pro uchování soukromého majetku. Stirner se jednoznačně staví proti všem formám kolektivismu; zrušení soukromého majetku, prosazované cabetovci, je jednou z nich. Rovněž Prudhon zpochybňuje myšlenku společnosti, z níž by mělo zmizet vše soukromé; dosáhne-li v tomto ohledu komunismus svého, povede zákonitě k „orientálnímu despotismu“ a „novému náboženství“, tentokrát ve jménu Kolektivu. Nutno nicméně podotknout, že ani v „komunistických“ osadách nebylo dogma společného majetku zdaleka uplatňováno stoprocentně.

Druhým nejživějším tématem utopických programů je ženská otázka. Zde je dělicí čára mezi osadami hlásícími se ke cabetovskému komunismu na jedné straně a socialisty a anarchisty na straně druhé jasnější. Komunisté zajisté požadují „důstojný život“ pro ženy, ale realita velmi rychle demontuje slavnostní projevy: v „komunistických“ osadách nemá žena zpravidla volební právo, manželství a svatba jsou zachovány, svobodné ženy pod dohledem. Dělna práce odpovídá tradičnímu modelu: mužům fyzickou činnost, ženám vaření, nádobí a prádlo. Socialistické koncepce jsou otevřenější, Owen i Fourier trvají na rovnosti mužů a žen v práci: muži jsou nuceni si vařit, stlát a prát prádlo, ženy, projeví-li přání, mohou pracovat v dílnách či na poli. Fourieristická

North American Phalanx hrála v historii emancipace žen nezanebatelnou roli: ženy zde pobíraly prakticky stejně vysokou mzdu jako muži, účastnily se veškerých politických aktivit včetně voleb. K zrušení manželství, prosazovanému Fourierem, ve falanstérách nicméně nedojde; v této věci vděčí Fourier za první experimenty anarchistům. Nejradikálněji se proti manželství, resp. jakékoli podobě monogamie včetně dobrovolného svazku postaví Giovanni Rossi v *Cecilii*, ve které bude „mnohopartnerský a simultánní sex“ jedním z nejdůležitějších prostředků, jak dosáhnout nového společenství. Obecně vzato bylo ovšem postavení žen nezáviděníhodné kdekoli, ať už se osada hlásila k té či oné ideologii. Až na výjimky nepřijížděly ženy do osad z vlastní iniciativy, o komunitarismu věděly málo nebo nic a postrádaly zpravidla budovatelské zanícení mužů. Ve všech osadách, od komunistických po anarchistické, byly ženy kritizovány pro nedostatek zápalu pro společnou věc.

Pohnutky prostých osadníků k cestě do zámoří s cílem účastnit se osadního experimentu byly samozřejmě velmi různorodé a do hry vstupuje řada motivací. A je-li vcelku zřejmé, že pro většinu z nich byl prvním a nejsilnějším podnětem společenský idealismus, jiní podlehlí prosté touze po dobrodružství a další svedly výhodné podmínky, za kterých byla osadníkům udělována půda. Spojuje je však přinejmenším dvojí, počáteční naděje a výsledné zklamání. Ať už se osady hlásí k té či oné doktríně, všude dochází k témuž vývoji: po prvních měsících euforie se osadníků začíná zmocňovat únava a nechuť. Oč větší byla počáteční víra, o to náročnější se jeví soužití. Touha po pospolitosti vede paradoxně k atomizaci, jež zpochybní pravomoc celku a udělí moc jednotlivcům, ke vzniku nových mocenských center a nových periferií, tedy ke schématu, před nímž osadníci prchali z Evropy. V té chvíli je osud osady zpečetěn; buď na schéma přistoupí a ztratí svou duši – namísto svobodné osady vznikne nová vesnice –, anebo upadne do chaosu, v němž se zájmy celku definitivně tříští; k tomuto okamžiku pravdy dospěly dříve či později všechny svobodné osady.

